

KÜLÖNLENYOMAT

NAGY ISTVÁN MŰVÉSZETE

BELA DURANCI

Nagy István Jugoszláviában

BAJA, 1975

NAGY ISTVÁN JUGOSZLÁVIÁBAN

Vajdaság soknemzetiségű összetétele még igen sok titkot rejt magában: sok művészi alkotás létrejöttét és eltűnését, más népek kultúrájába beépült kivételes személyiségek születését és halálát, eltávozását és visszatérését erre a talajra.

A történelmi események kioltották a reneszánszkori Bécs csilámainak remegését, a romok a gondolat más gyűjtőhelyeiről tanúskodnak, a megsárgult papiruszok pedig gyakran e síkság rég elfeledett fiainak termékeny alkotó életének adatait örökítették meg. Ezek között az idelátogatók neveivel is találkozunk, akik itt szórták el munkáikat.

Amikor a feledés vastag burka alól rétegenként fejtjük le az idő üledékét, egy mozgalmas élet és mélyen a múltba ágyazott kultúra emlékei és dokumentumai kerülnek elő.

Ezúttal figyelmen kívül hagyjuk Than Mórt, Laub Lászlót, Lajta Bélát, Komort és Jakabot, Moholy-Nagy Lászlót, Tornyait, Nyilasit, Lenkeyt, Hódit, Eisenhutot, Aracsot és a szerémi kolostorokat, a magyar Bácsot és a szerb „Athént” Novi Sadot, visszaemlékezünk, s e fejezetben foglalkozunk NAGY ISTVÁN bolyongásaival.

Mielőtt még Baján örök nyugalomra helyezték volna, bejárta Pestet, Münchent, Párizst, az erdélyi hegyeket és a pannón síkság számtalan falvát és szállását, emlékezetébe vésvé Sajkást, Gardinovecet, Verbászt, Novi Sadot, Zombort és Szabadkát.

Jugoszláviába érkezéséhez nem fűződik semmi romantika, se poézis. A művész 1926-ban Sajkáson házasságot kötött Undstadt Máriával, a falucska szülészőjének leányával, egy ideig nyugalmas és biztos családi körben töltötte éveit, amikor a gazdasági válság sötét felhői a nemrég elmúlt háború nyugtalanító emlékeit idézték fel.

Sajnos a művész érvényesülése mindig a kínálat és keresletől valamint a vevők jóindulatától függött. Nagy István nem volt alkalmas arra, hogy munkáit megvételre ajánlja. Feleségének köszönhetően, mi őt arról az oldaláról ismerjük, amely az akkor uralgó kíméletlen körülmények hatása alatt alakult ki.

A vevők utáni vágy építette ki ennek az alkotóművésznek vajdasági útjait. Esetleges kapcsolatait az itteni művészekkel, még a magyarokkal sem lehetett felderíteni. Wanyek Tivadar zrenjanini festőművész visszaemlékezéseiben arról beszél, hogy Várkonyi József festő, a művésztelep vendéglátója Nagy-Becskerekén (Zrenjaninban) igen haragosan kommentálta Nagy István jelenlétét ebben a környezetben, mert rettegett a konkurenciától a már úgysis túlélített „piacon”.

Ez abban az időben történt, amikor Budapestről a hamisítványokat garmadával küldték az „alvó Bácska” piacára, a vásznakon hangzatos nevekkkel kérkedve a műveletlen, de még mindig pénzes, parvenü közönség előtt. Nagy Máriának köszönhető, hogy feltalálta magát ebben a kereskedelmi környezetben, s felhasználta a jótékony célú egyesületek és jóakarók támogatását, sikerült eladnia igen termékeny férjének eredeti pasztelljait.

De a mindennapi kenyérért folytatott keserű harc nem homályosíthatta el Nagy István vajdasági tartózkodásának fényteliség pillanatait. A nagy magányos, igen sok jóbarátra talált, megszerette a füzeseket, a falusi utcákat, az embereket és bácskai, bánáti végtelen síkságokat.

A német és szerb lakosságú Sajkás, a helybeliek emlékezete szerint, sajátos vajdasági módon: közvetlenül, melegen és fanyarul fogadta be a festőt. Még mindig emlékeztetése azok az idegen nyelven előtte szavalt versek, dalok, amelyeket lelkesen hallgatott, mi alatt pöffeszkedve ült a szakállas esperes mellett, a különféle Dobricok, Ognjanovicok, a jegyzők, a tanítók és földművesek társaságában. Zivan T. Milinov így emlékezik a festő szavaira: „Jaj! Csak fiatalabb lennék...” és sokkal ritkábban, csak néha „... boldog vagyok.” — midőn elbódítja a házi bor és mosolyog az érthetetlen, de őszinte és közvetlen buzdításokon: „Igyál, magyar! A magyar Kossuthod mindenit!” Letörtsék vett erőt rajta, hogy nem tud „rácul”, szívesen eljárt a falusi mulatságokra, s időnként pasztellel, rajzzal ajándékozta meg a házigazdát.

Sajkáson, Karolina Undstadt születésnőnél töltött napjaiban sokat bolyongott a Tisza-parton, látogatást tett új barátainál, csaknem kizárólag szerbek voltak, időközben mindenütt festett, rajzolt.

A helybeliek arra is emlékeznek, hogy csaknem mindennap, a reggeli órákban látogatást tett a jegyzőnél, hallgatagon üldögélt ott és „jegyezgette” az ügyfelek, a tisztviselők, alkalmi látogatók alakjait. Felesége szüleinek udvarában, a nagy eperfa alatt, amely még ma is áll, a szegény szomszéd redőkkel teli arcát rajzolgatta. Meg-

festette a falusi öregasszonyokat, a népszerű gjádjást, a tanító szolgálólányát, amint vizet iszik — „mintha élne” —, a jegyző kertjében lévő virágokat és mindent így sorban...

Így fogadták el hallgatag és különös embernek, éppen azok, akik számára az ő műveinek a „jegyzeteken” kívül nagyobb jelentősége nem volt; ott dícsérték, ahová soha nem tartozott; bolyongott a mi tájunkon, a Nap vezette útján.

Míg a szegénysorsú szerbeknek nem volt pénzük arra, hogy megvásárolják a saját pasztell-arcképeiket, ezek a művek a sokkal gazdagabb „svábok” házaiba kerültek. A háború vihara elsodorta a birtokosokat, s így Sajkásan az ólomszürke égbolt elkésett trubadurjának csak az emléke maradt meg: keze nyomán a poros és sáros utcák, a Tisza szeszélyes mocsárvidéke és az emberek.

Az általános iskola tanulóinak segítségével, akik otthonaikban „meginterjűvölták” a régiségeket, a sajkási évekből igen sok részlet felevenítettünk. Közben felderengenek az akkori gonoszkodások is. A helybeli jómódúak állítólag olyan híreket terjesztettek, hogy „a házaspár kémkedési tevékenységet fejtett ki”. Úgy véljük, hogy ez a rosszindulat inkább azok ellen a személyek ellen irányult, akik a festővel barátságot tartottak fenn és „tekintélyes állásokban” voltak. A falu idősebb lakosai közül — emlékeik között kutatgatva — homályosan körvonalazzák a régen látott portrékat: gjádas a panyókára vetett subával, a piros kendős leány, öreg szomszédaszony keresztbefont kézzel...

Verbászt nem járta át a kicsiny falvak melegsége. Nagy István itt inkább borúsán és visszavonultan élt; egyedül ücsörgött a kávéházban és sokáig nézte az üres pohár fenekét. Házigazdája nagy figyelemmel, gondossággal vette körül. Volt kortársa, az elhunyt festőművész Pechán József (1875—1922) műtermében dolgozott. Pechán a századforduló nagytávlatú alkotóművésze barátja volt Adynak és Egrynek, Kernstoknak és Medgyessynek. Pechán Béla festő, az említett alkotó fia nagy figyelmet fordított a tekintélyes és gyakori vendégre. Sok minden az emlékezetébe vésődött, mint például:

Amikor a festő a levertség hangulatába került, Mariska egy agyagvázát megrakott az udvarból szedett virággal, elébe tette: „Nesze Pista, fesdd meg!” Mint egy katona a kúrtszóra, a festő megkezdte a maga, ki tudja hányadik harcát, dühöngve megrohanta a fehér papírlapot a bepiszkított és összemaszatolt krétákkal a balkezeiben. Jobb kezével, mint aki „annak a szagát is érzi” vilámgyorsan megragadta az igazit, kapargatta és símogatta azt. Amilyen gyorsan hozzálátott a munkához, olyan hirtelen abba is hagy-

ta. Egy röpké szeánsz után, ide, aztán oda helyezgette a papírlapot, hunyorogva méricsgélte az eredményt, rintkán, s csak úgy mellékesen vetett pillantást a modellre, aztán hirtelen megfordult, letette a színeket, összecsapta a tenyerét: „kész!”. Utána megint következett a bús lecsitulás.

Nagy István nem volt hajlamos a kompromisszumra, ezért egyre ritkábban tudott eleget tenni rendelőinek, és agilis feleségének — menedzserének. Néhány modellje gyakran elégedetlenkedett művészi látásmódjának durva igazságaival és elhagyták a szeánszot. Sokan nem tudták elviselni a művész éles, mélyreható és borongós tekintetét.

Hatodik, vagy talán már a hetedik nyarat töltötte Bácskában, amikor megfestette a Petróczy család portréját.

A fotelba belekényelmesedett testes asszonyt a festő nehezen viselte el. Az arcképet igen gyorsan elkészítette, s neve mellé 1934-et írt. Lehet, hogy azt is elhatározta, hogy ezt a személyt semmi áron nem akarja többé látni. Amikor viszont az öreg Petróczyval találkozott, megszületett a tökéletes mű.

„Petróczy Antal”-t meleg és sötét tónusokkal házi köntösben örökítette meg: életkedvét vesztett fázékony öreg és gyanakvó tekintetű. Vele szemben magát a művészt képzelhetjük el, amikor az emberi erő végére ér. Ez két volt ember-találkozása: az egyik már elfelejtette a maga emberségét, a másik pedig minden erőfeszítést megtesz, hogy visszahozza az alkotót, örökre megőrizze alakját, aki az ő számára, ki tudhatná miért, közeli és kedves volt.

És azután...

Nagy István többé nem látogat el Verbászra. Mariska egyedül bolyong a poros utakon, a végkimerülésig magával vonszolja a pasztell-köteget, amely az életet jelenti számára.

Az utolsó hiteles emléket Bénis Simon, a szabadkai bank bács-topolyai kirendeltségének egykori főnöke őrizte meg.

„1936 vagy 1937 nyarán, nagyon forró nyári nap volt, amikor egy idős, fáradt asszony nyitott be hozzám az irodába. Szerény szándékát, hogy a sok pasztellből és rajzból szeretne nekem egyet-kettőt eladni, azokkal a szavakkal igyekezett alátámasztani, hogy férje — művész, súlyos beteg, és kórházban van odaát Magyarországon.

Sikerrel járt!

Eladott nekem egy pasztellt, amely egy leányt ábrázol — azt ott a falon!

Az asszony, amikor elköszönt, a következőket mondta: „Őrizze ezt a képet — egy napon komoly értéke lesz!” És íme, betelje-

sedett, eljöttek a képért. Csakhogy a kép sem most, sem máskor nem lesz eladó!”

Amikor Pechán Béla meglátta a képet a kiállításon, mindjárt visszaemlékezett:

„Ismerem ezt a képet, 1922 körül készült. Pista barátai körében a pesti Abbázia kávéházban ült. Asztalok mellett több ízben elhaladt egy szép kislány, perecet árult. A társaság rábeszélte Nagyt, hogy fesse le a kislányt. Természetesen, ő még élete árán sem kérte volna meg, hogy modellt üljön neki. Az elhangzott beszélgetés után elmentek a vidám társaság egyik tagjának közeli műtermébe. A meztelenre vetkőztetett fiatal teremtés előtt pár pillanatig zavartan állt. Utána a Perces lány gyorsan papírra került...”

Tudjuk, hogy a Leány, aki vizet iszik című képét a sajkási tanítónál készítette 1930 körül, a Falusi utca elvitathatatlanul a sajkási utcára emlékeztet, a Borbély család tulajdonában lévő Fiatal leány kétségkívül Erdélyből került Novi Sadra, mint ahogy a Gyilkos tó ma Zomborba.

Kár, hogy az itt talált pasztellek nem mind itt készültek. Mégis néhány igen értékes mű ennek a környezetnek alkotói hatásáról tanúskodik. Itt első helyen a FÜZES-t kell megemlítenünk — csodálatos, sötét halmazok, amelyek valahol Gradinovecen oltalmukba veszik az eget, a Falusi utca és az öreg Petróczy Antal portréja.

Amikor Nagy István krétáival a fehér papír ellen harcolt, jövőmondói látomásait a falusi hétköznapokból, a kisemberek életéből, anyák, szolgálólányok, gajdások és parasztok életmozzanatait sűrítette a tömör képektől a monumentálisig kifejlődő formákba. Tompa és csillámlóan fénylő színeinek hangszerelésével, melyek fölött nehéz árnyak lengenek, a festő keserű balladát komponált a két háború közé szorult nehéz időkről.

Ezek, a semmiséggé zsugorított alakok, a rejtélyekkel teli erdélyi hegyszorosok, a falusi udvarok szomorú virágai, a lekaszált mezők kalangyái, a juhok és legelők magukban hordják a terhes idők meg nem szépített valóságát, melyben a festő fenékgig kiürítette keserű poharát a dicsőségig és a halálig vezető úton.

Élve, a Vajdaságban idegen volt. Vetélytársa volt a magához hasonló szenvedőknek.

1930. május 27-én, a Bács megyei Napló egy terjedelmes hírt közölt: „Nagy István Szuboticán”. Ezt az igenlő szöveget nem festők sugalmazták, hanem névtelen, jövőbelátó újságírók írták. „Szuboticára sok pasztellel és szénrajzzal érkezett, amely mind vevőre

vár”. — keserű ennek a közleménynek a zárósora és hazai művészek félelmére, s az érkező idegen reménykedéseire mutat.

De a művek túléltek alkotójukat, az egykori rettegés a nehéz percektől elmosódott. Sajnos, az elmúlt háború vihara és a háború utáni első évek sokat szétszórtak közülük a nagyvilágba. Hírdetik őket a régiségboltokban Izraelben, sok elkerült Németországba és Kanadába — legalábbis, ami azokat illeti, melyekről tudunk. Sok műalkotás elpusztult, de még mindig, nem is remélve, találkozunk velük Bácska és Bánát otthonaiban.

Számunkra Ő mindig új, impresszív, ismeretlen és közeli lélek, mint Szabadka fiának, Kosztolányi Dezsőnek, aki a ma ünnepelt művésztől mondja:

„Nem tudok róla semmit. Itt állok a képek előtt. Álmodom... Ő, akiről minden tudok. Nagy István, aki van. Nagyszerű, nagyszerű”.

